

УДК 821.161.2-95/-96.09«18/19»І.Франко

«ВТЕЧА ВІД СВОБОДИ» ЯК ОСНОВА НЕВРОТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ОПОВІДАННІ ІВАНА ФРАНКА «ДОВБАНЮК»

Ольга ЮРЕЧКО

*Львівський національний університет мені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто проблему «втечі від свободи» в оповіданні Івана Франка «Довбанюк». На прикладі головного персонажа твору пояснено, як відбувається втрата ідентичності людини та підміна первинної самосвідомості, почуттів і бажань, що в результаті призводить до заміни особистості на псевдоособистість.

Особливу увагу приділено поняттю «шляхта ходячкова», психологічні риси якої узагальнено на основі психоаналітичної теорії «втечі від свободи» Еріха Фромма.

Ключові слова: персонаж, прототип, ідентичність, психологізм.

Невелике оповідання Івана Франка «Довбанюк» досі не отримало належної уваги з боку літературознавців. І не дивно, адже сюжетом, динамікою розвитку дії та художністю воно значно поступається Франковим творам зі шляхетського циклу (за дефініцією Миколи Легкого), як-от «На вершкуні», «Не спитавши броду», «Основи суспільності», «Великий шум».

Оповідання «Довбанюк» уперше було надруковане у журналі «Зоря» 1886 року. Розповідається у ньому епізод з життя такого собі «недошляхтича» Городиського, якого усі кликали Довбанюк, бо «все ходив у тих шляхетських, незбираних, як то кажуть, вибачте, “довбаних” штанах» [2, т. 16, с. 207]. Чоловік, незважаючи на свою убогість і відсутність найменших соціальних привілеїв, вважав себе справжнім шляхтичем і не гребував нагадувати про це при кожній нагоді: комічність та парадоксальність твору полягає у ставленні людей до «шляхтича», бо «свої люди вже знали тоту його фудулію» і ставилися до такої поведінки з іронією.

Прототипом персонажа, що про нього розповідає твір, очевидно, стала реальна людина. Такі висновки робимо, зважаючи на події, які описав І. Франко у творі (згадується тут польське повстання 1863 року: «саме того року, як то тота польська рухавка в Варшаві зчинилася» [2, т. 16, с. 209]). Згадує письменник і про своє село, батьків, сусідів. Про реалістичність сюжету і персонажів, можемо говорити і зважаючи на статтю «Дещо про шляхту ходячкову», що вийшла 1882 року в журналі «Світ». У ній автор пояснив суть та особливості «шляхти ходячкової», зауважуючи: «Шляхта, прозвана у нас “шляхтою ходячковою” – се народ український, руський, принаймні по мові. Декуди шляхта не різниться від “простого” люду й одежею, але деінде знов, особливо в багатших селах, старається чи то кроєм шмаття (модю), чи чим-небудь другим вирізняватися від простих хлопів» [3, т. 26, с. 180–181]. Цей український люд, що за певні заслуги свого часу отримав шляхетські привілеї, називав себе шляхтою, незважаючи на те, що не мав для цього ні родинної належності, ні освіти,

ні часто й найменших статків. Серед анекдотичних історій про «шляхтичів» у статті варто виокремити розповідь про бабу-шляхтичку Бачинську, яка, попри убогість, усіяко демонструвала селянам свою «шляхотську фудулію»: «Ходит, бувало, по жебрах. У лахах, верещитов прикрита. А шльихоцкої фудулії не помітуєсьї. Ввіде, бувало до хати, то не так як друга баба, щоби стала та пацьир говорила, – а вона собі на лаву. І най би котра господиня не сказала їй: “А що там, пані Бачинська?” ну, ну, то так тоту господиню спущує, що й світа божого не ввидит» [3, т. 26, с. 183]. Подібно говорить І. Франко про Довбанюка: «Іде того, бувало, вулицею, обшарпане, в полотнянці, два роки непраний, заталапаній по коліна, – хто би його не знав, то би йому кусник хліба дав, як дідові, а зустрінеться з хлопом, то надується, як той індик, ніс догори, ніби зорі лічить, та й просто насупроти, не вважає ні на що. І най-но поважився чоловік не обминути його, або підтокою за полотнянку зачепити, то так зганьбить, що о світі не стямишся!» [2, т. 16, с. 207]. Імовірно, саме образ Бачинської міг стати прототипом головного персонажа, а розповіді зі статті «Дещо про шляхту ходячкову» – матеріалами для оповідання.

Твір «Довбанюк» – така собі плітка-оповідка, яку розказав малий хлопчик, очевидно сам І. Франко (у час, коли розвивається дія, йому мало б бути сім років), тому можемо зробити висновки, що подібна історія справді відбулася. Зрештою, про реалістичність оповідання говорить і сам письменник у листі до польської письменниці Ельзи Ожешко «Дивно мені, чому се Ви досі не дістали “Зорі”. В найновішій її номері (7) помістив я своє малесеньке оповіданнячко “Довбанюк”, [...] котре, мимо того, основане зовсім на живій дійсності, не на фантазії» [2, т. 16, с. 489].

Правдиву історію про реальну людину розповідає І. Франко як веселу байку, однак повсякчас уникає суб’єктивних оцінок і дидактики, позбавляючи цього і персонажів оповідання. Городиський, або Довбанюк – убогий шляхтич, більше схожий на жебрака, не має житла, сім’ї, родини, друзів, не бажає він працювати («Робити, бачите, не хочеться так тяжко як хлопові, своїх достатків хіба стілько, що на хребті, ну, а їсти треба» [2, т. 16, с. 208]), нікого він не любить не має поваги навіть до тих, хто йому допомагає («Не любив, бачте, виду показувати, що хтось йому ласку робить, а вже попросити в кого чого – радше з голоду згине!» [2, т. 16, с. 209]). Однак селяни ставляться до цього з гумором: «Свої люди вже знали тоту його фудулію, то тільки всміхнеться, бувало, чоловік та й скаже:

– Ну, ну, пане Городиський (Якби не сказав «пане», то крий мати божа, образиться на смерть!), вибачайте за сей раз, я не хотячи!» [2, т. 16, с. 207].

З гумором й іронією «згадує» І. Франко пихатого убогого шляхтича, однак у творі акцентує на моментах, які дають змогу помітити його глибокий психологічний зміст. Убогий (фізично і морально) Довбанюк, за словами І. Франка, має великі амбіції, які ґрунтуються на двох речах: на усвідомленні своєї приналежності до шляхти та на вірі в те, що, коли «Польща буде», убоге життя його кардинально зміниться на краще. Оце «краще» у свідомості персонажа зовсім не передбачає удачі чи успіху, багатства чи слави. Головна мета «шляхтича» – *володіти*. При тому зовсім не матеріальним благами, а насамперед волею, свободою людей, які його оточують, селян, які щодня рятують його від голодної смерті, даючи не лише їжу та дах над головою, але й потурають нездоровій фантазії. «Чекай-но, чекай, [...] прийде ще такий час, що ми, шляхта, будемо вами, хамами, їздити» [2, т. 16, с. 207]; «Орати будемо вами, так! А вашими бабами волочити, щоб ти знав! Ти гадаєш я жартую? Чекай тільки, за два роки Польща буде, побачиш!» [2, т. 16, с. 208]. Поняття свободи, її значення для персонажів є найголовнішим соціально-психологічним аспектом оповідання.

Бажання володіти, забрати *свободу* – головне прагнення шляхти. Такий стереотип склався за багато років перебування українських земель під владою інших держав. На перший погляд видається, що така думка лейтмотивом проходить крізь усе оповідання. Тому й зазначав у листі до згадуваної вже Елізи Ожешко І. Франко: «боюсь, наші польські галичани, дуже крикнуть на мене за це оповідання» [2, т. 16, с. 489]. Однак, як відомо зі статті «Дещо про шляхту ходячкову» ідеться про українців, а не поляків. Отже, І. Франко змалював атипового шляхтича: це не багатий поляк, який стереотипно «має право» на владу на хлопами, а українець-жебрак, який вважає, що також таке право має, відмовляючись від власної національної ідентичності. Пояснити феномен такої самосвідомості допоможе психоаналітичне тлумачення образу Довбанюка у контексті взаємин з оточенням, соціумом, бо як зазначав Еріх Фромм, «щоб розуміти динаміку розвитку суспільства, необхідно розуміти динаміку психічних процесів, що відбуваються в індивідуі, так само як для розуміння індивіда необхідно розглядати його разом із суспільством, в якому він живе» [3, с. 7–8].

Убогий, агресивний і самовпевнений Довбанюк, чоловік, який нічого не робить і нікого не любить, людина, яка по суті існує, однак має величезні амбіції, агресивна та схильна до жорстокості – головний суб'єкт соціального процесу, який не лише впливає на нього, але й сам формується під його впливом. Психологічну мотивацію такої людини пояснив Е. Фромм у книзі «Втеча від свободи», яка дає також відповіді на низку питань, що постають в оповіданні як от: Що породжує у головного персонажа потяг до влади? Чому досягнути влади можна лише через втрату власної свободи? Чи може свобода стати непосильною ношею для людини? Чому, поруч із прагненням до влади (свободи дії), у Довбанюка існує інстинктивний потяг до підпорядкування? Щоб відповісти на ці запитання треба розглянути роль психологічних чинників у процесі розвитку (або просто життя) головного персонажа у суспільстві, а також взаємодію психологічних та ідеологічних аспектів, що допомагають зрозуміти усвідомлення суті свободи персонажем.

Варто відзначити, що свобода є єдиним спільним фактором в осмисленні зв'язку Довбанюка й оточення: прагнення володіти нею (на перший погляд) з боку шляхтича і бажання мати її з боку селян. І якщо з селянами все зрозуміло: вони живуть, працюють, насолоджуються життям, продовжують свій рід, прагнуть зберегти свою свободу, то шляхтич Довбанюк, прагнучи здобути владу над іншими, *утікає від свободи*. Чому так стається? Згідно з теорією Е. Фромма, свобода визначає людське існування як таке. У процесі фізичного та психічного розвитку дитини відбувається індивідуалізація, яка має два аспекти: перший пов'язаний з розвитком особистості, що передбачає посилення прагнення до незалежності; інший – із самотністю, яка породжує у людині відчуття незахищеності і тривоги. У випадку з головним персонажем Франкового оповідання маємо якраз другий аспект індивідуалізації індивіда, який супроводжує самотність, ізоляція, безсилля. Довбанюк не зумів упродовж свого життя налагодити стосунки з іншими людьми, тобто шляхом спонтанної діяльності знайти себе у світі незалежно від свого «шляхетського» походження. Кризу його особистості поглибили соціально-економічні та політичні умови, від яких також залежить процес позитивної індивідуалізації людини. Тому його особиста свобода перетворилася на тяжку ношу. Довбанюк прагне *позбутися свободи* шляхом ефемерного відновлення Польщі, яка зробить його «великим і сильним».

Фактично оповідання І. Франка демонструє два види свободи (за Е. Фроммом) – негативну «свободу від» та позитивну «свободу для». Селянам притаманна «свобода для»: щоб могли жити у мирі і злагоді, насолоджуватися життям і творити добро (а, може, і зло – кожному

своє). Тому і не вразив селян патетичний заклик польського дротаря до боротьби: «йдіть, люди, йдіть! Докажіть, що ви вірні польські діти!» – «Та брешеш, козячий сину! – сказав на те з добродушним притиском один газда. – Бо ми ані діти, ані польські!» [2, т. 16, с. 212].

Натомість Довбанюк сприйняв цей заклик як свій порятунок, відмова від свободи була спробою подолати величезну прірву між ним та довоколишнім світом. Цей шлях є нічим іншим як утечею від нестерпної ситуації, що нагадує «втечу в хворобу» [1, с. 529], яку можна спостерігати при психічних розладах. Персонаж І. Франка і справді нагадує невротика, ба навіть божевільного, який живе в якомусь власному світі. Навіть люди ставляться до нього зі стриманістю, як до людини обділеної. Однак уміння пристосовуватися до зручних ситуацій, маніпулювати і відстоювати своє не дозволяють назвати його божевільним. У праці «Втеча від свободи» Е. Фромм стверджував, що «невроз можна розглядати, як невдалу спробу вирішення конфлікту між прагненням людини до свободи і її непереможною внутрішньою залежністю» [3, с. 136]. Формою такого механізму втечі від свободи є агресивні вислови Довбанюка: «От хами! Як собі розібрали. Забули вже дисципліну, зовсім забули! Але чекайте лишень, прийде ще на вас криска, пізнаєте ви, що що шляхтич, то не хлоп. Най-но тільки нам Польща вернесь!» [2, т. 16, с. 208]. Однак, агресію можна спостерігати не лише у невротиків, але й здорових людей, які, прагнучи маніпулювати іншими, завдати їм шкоди, самі таким способом намагаються позбутися нестерпного відчуття самотності та безсилля. А у випадку з Довбанюком, який прагне це зробити за допомогою Польщі, така відмова від незалежності власної, намагання злитися з кимось, агресія або ж те, що можна також означити авторитаризмом – є одним із механізмів утечі від свободи.

В оповіданні цей авторитаризм закінчується при переході на інший етап – етап фактичної втечі від реальної свободи головного персонажа. Та, прямуючи до своєї мети, Довбанюк отримує зовсім не те, чого хотів, бо потрапляє до пана і змушений тяжко працювати у компанії «таких самих дурнів». «Було нас двадцять, таких самих дурнів, як я» [2, т. 16, с. 214], – говорить він, повернувшись до села після невдалого «пошуку» власного шляхетства. Цей автоматизований конформізм, ще один механізм утечі від свободи, відкриває очі Довбанюкові. Він тікає назад до того оточення, яке, як виявляється, не є ворожим, а радше навпаки. Утікає *від* свободи, персонаж І. Франка повертається *до* свободи, а отже, подолавши комплекси меншовартості, самотності, усвідомлює своє життя по-іншому.

Образ Франкового Довбанюка – узагальнений образ усієї «шляхти ходячкової». Відмова від власної незалежності, ідентичності, намагання поєднатися з чимось іншим (хай і для задоволення мрії про «вищість стану»), авторитаризм і конформізм – такими є механізми втечі від свободи в оповіданні «Довбанюк». Втрата власного Я змушує людину пристосовуватися до оточення, в результаті чого широкий спектр спонтанних емоцій пригнічується. Емоційність як така стає синонімом неврівноваженості або душевного розладу. Цього не стається з персонажем І. Франка, і це дає підстави зробити висновок про його душевне здоров'я, незважаючи на поведінку у соціумі. Зрештою, він усвідомлює своє становище, розуміє свою неправоту й утікає назад *до свободи*. Кінцівка оповідання не дає розуміння того, як після такої внутрішньої психологічної трансформації складається життя персонажа і його стосунки з оточенням, однак повернення можна розуміти як символічне покаяння за попередні хибні думки і вчинки.

Акцентуючи на ключових психологічних деталях реальної людини, автор унікав оцінювання її діяльності і дидактизму. Він дав можливість персонажеві втекти від свободи, щоб усвідомити не лише її ціну для себе, але й для тих, хто його оточує. Твір І. Франка «Довба-

нюк» демонструє думку про те, що «втеча від свободи» – одна частина свідомості людини, яка має негативний відтінок та призводить до самотності, безсилля людини, прагнення до влади та руйнування. «Ходачкова шляхта», яку узагальнив в образі Довбаниюка І. Франко, свідомо позбуваючись національної ідентичності, автоматично втрачає свободу, тікаючи від неї. Отже, у цих людей відбувається підміна первинної самосвідомості, почуттів та бажань, що в результаті зумовлює заміну особистості на псевдоособистість. Така людина неспроможна знайти своє місце у суспільстві, реалізувати себе. Вихід, а отже, й висновок лишається єдиним: національна ідентичність є основою морально і психологічно здорової особистості, яка здатна знайти себе у будь-яких умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРА

1. *Лейбин В.* Классический и межличностный психоанализ / Валерий Лейбин // Постклассический психоанализ : энциклопедия / Валерий Лейбин. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – С. 510–536.
2. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
3. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 1995.

*Стаття надійшла до редакції 22.10.2014
Прийнята до друку 28.10.2014*

«ESCAPE FROM FREEDOM» AS A BASIS OF NEUROTIC PERSONALITY IN IVAN FRANKO'S STORY «DOVBANIUK»

Olha YURECHKO

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Franko Studies,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article considers the issue of «escape from freedom» in Ivan Franko's story «Dovbaniuk». The protagonist serves as an example to explain the loss of identity in a person and replacement of original self-perception, feelings and desires which results in altered personality and pseudopersonality.

Special attention is paid to the concept of «szlachta chodaczkowa» (small freeholders), whose psychological features are summarized in terms of E. Fromm's psychoanalytic theory of «escape from freedom».

The image of Franko's Dovbaniuk is a generalized image of all «szlachta chodaczkowa» (small freeholders). The refusal from personal independence and identity, and attempts at joining something else (even if merely to satiate the desire for a «superior status»), authoritarianism and conformism are mechanisms of escaping from freedom in story «Dovbaniuk». The loss of own Ego makes a person adjust to the environment, which results in suppression of a wide range of spontaneous emotions. The emotionality as such becomes a synonym to the lack of balance or internal disturbance.

Keywords: character, prototype, identity, psychologism.